

301.8

TÁRSADALMI SZEMLE

1973 MAJ 1/2

244

KULTURÁLIS ÉLETÜNKBŐL

Az irodalmi ízlés változása
a munkások körében

Közhelynek számít az a megállapítás, hogy a világnézet, az erkölcsi rendszer, az esztétikai ízlés, a politikai meggyőződés, egyszerűen az emberi tudat lassan változik, illetve ez a változás társadalmi szinten többnyire elmarad az öt meghatározó gazdasági alaptól. Az is közismert, hogy a tudati szférán belül az ízlés mutatkozik a legkonzervatívabbnak. Hogy ennek a „merevségnek” mi az oka, ma még nem tudjuk, de lépten-nyomon tapasztaljuk a művészetet befogadó közönség minden rétegében. Am nemcsak az okokat nem ismerjük, hanem azt sem tudjuk, hogy a közízlés lassú változása valójában mennyire lassú. Miért képes néhány év vagy egy-két évtized alatt gyökeresen átalakulni, mint az az öltözködésben és a lakások berendezésében tapasztalható, s miért marad csaknem változatlan ugyanakkor az irodalmi ízlés?

A szociológiai vizsgálatok csak a jelenlegi helyzetről adnak pontos képet, a közízlés pillanatnyi állapotát rögzítik. Ahhoz, hogy a változások irányáról, üteméről is megbízható ismeretekkel rendelkezzünk, történeti elemzést kell végeznünk. Mivel azonban a szociológia általában, az ízlés- és olvasáshozológia pedig különösen fiatal tudomány, nincsenek olyan nagyobb időközökben megismételt, azonos szempontú felméréseink, amelyeket összehasonlíthatnánk, s a történeti elemzést elvégezhetnénk. Mindössze néhány olyan elszórt adatunk, szűk körben végzett vizsgálati anyagunk van a negyvenes évek elejéről, amelyből következtetni lehet a munkásság egykori olvasási szokásaira, ízlésszintjére. Mégis úgy vélem, tanulságos összevetni a harminc évvel korábbi állapotokat a jelenlegivel.

A felszabadulás után, a kulturális forradalom hatására ugrásszerű változás következett be a közművelődés minden területén. Aligha szükséges aprólékosan bizonyítani, hogy az olvasási kultúra fejlődése szempontjából milyen nagy jelentősége volt az analphabetizmus felszámolásának, a kötelező nyolc osztályos iskola bevezetésének, a közművelődési könyvtárhálózat kiépítésének, a könyvkiadás államosításának.

Mindenekelőtt a mennyiségi változás szembeötlő: a harmincas évek végén átlagosan 3200 könyv jelent meg évente, ebből 1000 irodalmi munka volt, de ennek fele ponyva. A szépirodalmi alkotások példányszáma átlagosan 2500–3000 darabra tehető, a ponyváké ennek tízszeresére.¹ Napjainkban a kiadott 5500 műből 700 körül mozog a szépirodalmi kötetek száma, átlagos példányszámuk meghaladja a 15 ezret.² A ponyva jellegű művek (krimik, kémtörténetek) erősen visszaszorultak, számuk 500-ról néhány tucatra csökkent, s így kevésbé kirívó — bár elgondolkodtató —, hogy példányszámuk esetenként ma is tízszer nagyobb, mint a szépirodalomé.

A könyvkiadásnál is jelentősebb a könyvtári hálózat fejlődése és a forgalom növekedése. A munkásolvások vonatkozásában a budapesti közkönyvtárak és a szakszervezeti könyvtárhálózat adatai a legérdekesebbek, mivel a felszabadulás előtt az ipari munkásság 60 százaléka Budapesten dolgozott, s az olvasók zöme a szakszervezeti könyvtárakat látogatta. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár (ma Fővárosi

¹ Földes Ferenc Válogatott Művei Bp. 1957. 168–170. old.

² Statisztikai Evkönyv 1971. Bp. 1972. 456–458. old.

Szabó Ervin Könyvtár) fejlődését az alábbi számok mutatják:³

Év	Állomány	Látogató	Kölcsönzött kötet
1940	517 000	447 000	1 213 000
1971	1 854 000	3 877 000	5 570 000

Még nagyobb arányú a szakszervezeti hálózatban tapasztalható növekedés:⁴

Év	Könyvtárak	Állomány	Kölcsönzött kötet
1927	57	138 000	234 000
1971	3585	7 398 000	11 368 000

Ezek az adatok önmagukért beszélnek, s egyértelműen bizonyítják, hogy a felszabadulás utáni kulturális fejlődést bizvást mondhatjuk forradalmi-nak.

E rohamos növekedéssel párhuzamosan azonban a munkásosztály létszáma is megháromszorozódott, a könyvtárhasználók köre ezért természetesen bővült. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezünk, hogy az olvasó munkások száma nem azonos a könyvtári tagok számával. Megbízhatóbban tükrözik a változást azok a felmérések, amelyek egy-egy munkásközösség olvasási szokásait részletesen vizsgálták. Rézler Gyula 1941-ben ezer textilgyári munkás,⁵ Kamarás István 1968-ban 2600 ipari dolgozó körében végzett olvasásszociológiai felmérést.⁶ Az így nyert eredmények összehasonlítása rendkívül tanulságos:

Év	Rendszeresen olvasó könyvet	olvasó újságot
1941	41%	55%
1968	47,9%	73%

Meglepő, hogy a kulturális forradalom ellenére egy negyedszázad alatt mindössze 6,9 százalékkal növekedett a rendszeres könyvolvasók tábora a munkások körében. Ha ez az arány kisebb is, mint szeretnénk, az adatok megbízhatóságában nincs kételkedni. Minden hazai és külföldi vizsgálat ugyanis egyértelműen kimutatta, hogy az olvasási kultúra színvonalát

mindenelőtt az iskolai végzettség határozza meg, ehhez képest minden egyéb ösztönző vagy gátló tényező (családi szokás, munkaköri igény, szabadidőhiány stb.) másodlagos jelentőségű.

Kötudott, hogy a gyorsütemű iparosítás következtében fellépő munkaerőigényt a mezőgazdaságból átáramló dolgozók fedezték, akiknek kulturális szintje jóval alacsonyabb volt a városi munkásokénál. Ebből eredően az ötvenes évek elején iskolai végzettség tekintetében rosszabb volt a helyzet az ipari dolgozók körében, mint a háború előtt, sőt még 1960-ban is a munkásoknak csak 31 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát, s további tíz év kellett ahhoz, hogy ez az arány 51 százalékra növekedjék. Nyilvánvaló, hogy a rendszeresen olvasók elsősorban ebből a rétegből származnak, ezért a felmérések adatait reálisnak tekinthetjük.

Bár elgondolkoztató az olvasási kultúra terjedésének viszonylagos lassúsága pusztán a mennyiséget illetően is, de méginkább az, ha a minőségi változásokat vesszük szemügyre. Az olvasmányanyag összetétele ugyanis legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, mint az olvasás gyakorisága. Erre vonatkozóan is rendelkezünk néhány összehasonlítható adattal, melyet eddig még nem értékeltek történeti szempontból. A harmincas évek elején a Fővárosi Könyvtárban felmérést végeztek a tanoncok olvasmányairól,⁷ 1964-ben pedig Debrecenben készítették listát az ipari tanulók kedvenc íróiról.⁸ Íme az eredmény:

1934	1964
Jókai	Gárdonyi
Gárdonyi	Jókai
Herczeg	Móricz
Mikszáth	Mikszáth
Csathó	Verne
Jack London	Molnár Ferenc
H. G. Wells	Cooper
Erdős Renée	Dumas (id.)
Móricz	Solohov
Zilahy	Defoe

³ Szabó-András Endre: Könyvtári adatok (1884–1962). Bp. 1966. 114. old. és Statisztikai Tájékoztató 1971 – Közművelődési könyvtárak Bp. 1972. 27. old.

⁴ U.o.

⁵ Idézi Szilágyi János: A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai = Magyar Könyvszemle. 1967. 3. sz. 271–280. old.

⁶ Kamarás István: A munkások és az olvasás Bp. 1969. 38. old.

⁷ Szilágyi: i. h.

⁸ Varga Imre: A debreceni ipari tanulók legkedvesebb olvasmányai = Könyvtáros 1965. 3. sz. 171. old.

Nem tudom, akadna-e szakember, aki vállalná e két névsor együttes esztétikai minősítését, illetve rangsorolását. Nyilvánvaló pozitívum — bár adminisztratív következmény —, hogy Erdős Renée és Herczeg Ferenc neve eltűnt az élmezőnyből, mint ahogy pozitív eredmény Solohov „előkelő helyezése” is. Ugyanakkor Jack Londonnal és H. G. Wells-szel szemben az ifjúsági

írók „betörése” már eléggé kérdéses eredmény.

Nézzük az idősebb korosztály népszerű íróit egy másik fővárosi felmérés,⁹ a KSH adatgyűjtése¹⁰ és Kamarás vizsgálata alapján,¹¹ s rögvest tegyük mellé egy pedagógusok körében végzett elemzést, bizonyító, valószínűsítő anyagként.¹²

1934	1962	1968	1970 (pedagógusok)
Jókai	Jókai	Jókai	Jókai
Gárdonyi	Móricz	Gárdonyi	Németh L.
Móricz	Mikszáth	Mikszáth	Hemingway
Herczeg	Gárdonyi	Dumas	Berkesi
Zilahy	Verne	Berkesi	Passuth
Erdős R.	Dumas	Tolsztoj	Mikszáth
Mikszáth	Tolsztoj	Solohov	Móricz
Zola	Hugo	Hugo	Tolsztoj
Balzac	Móra	Fejes	Fekete I.
Dosztojevszkij	Zola	Hemingway	Szilvási

Mielőtt néhány következtetést levonnánk, előre kell bocsátanom a következőket: a szociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a kulturális színvonal tekintetében a munkásság közbülső helyet foglal el az értelmiség és a parasztság között. Itt is látható, hogy a 10 legkedveltebb íróból 6 azonos a munkások és a pedagógusok listáján, és Jókai kivételével csak sorrendi különbség van közöttük.

A munkások körében — immár négy évtizede — a magyar klasszikusok a listavezetők: Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz. Ez a tömb szinte módíthatatlan. Helyüket az iskola, a családi hagyomány, az ifjúkori olvasmányélmény rögzíti ilyen mereven, s nem utolsósorban az érdekes, izgalmas cselekménybonyolítás. Ez ismételten azt bizonyítja, hogy a munkásság körében az olvasás elsődleges indítéka a szórakozási igény, a pihenés, a kikapcsolódás. Ebből azonban nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, s főleg nem szabad arisztokratikus álláspontra helyezkedve a szórakozási igényt lebecsülni. Már csak azért sem, mert az igény és a hatás jellege nem esik törvényszerűen egybe. Olvashatja valaki időtöltésből is Móriczot, de ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a mű hatása messze

túllépi a szórakoztatás határait és társadalmi, etikai mozzanatait kerülnek előtérbe.

A klasszikus írók mellett az olvasmányanyag zömét a harmincas évek elején a kortársi „divatos” szerzők alkotják: Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos, Erdős Renée. Természetes, hogy ezekkel a nevekkal a felszabadulás után már nem találkozunk, de nagyon jellemző, hogy helyüket a hatvanas évek elején még nem tudta a mai magyar irodalom kitölteni, s így Dumas, Verne, Victor Hugo népszerűsége növekedett. A kortársi lektúr — Berkési szemléjében — csak az 1968-as listán tűnik fel a munkásolvasók körében, a pedagógusoknál pedig — Berkési mellett — Passuth és Szilvási neve jelzi ezt az átalakulást.

Érdekesen módosult az elmúlt évtizedekben a kedvenc írók harmadik csoportjának, a külföldi klasszikusoknak a helyzete. Balzac, Zola, Dosztojevszkij fokozatosan kiszorult, és átadta helyét Hemingway-nak, Solohov-

⁹ Szilágyi: i. h.

¹⁰ Mit olvasunk? Bp. 1965. 24. old.

¹¹ Kamarás: i. m. 113–123. old. Kamarás nem szerzők, hanem művek szerint készítette táblázatát. Ezekből számítások alapján állítottuk össze a szerzői sortrendet.

¹² Tánzos Gábor: Mit olvasnak a pedagógusok? = Valóság 1973. 2. sz. 52. old.

nak, Tolsztojnak. Ez ismét „kordivat” jellegű változásnak látszik, az utóbbi időben Zola és Dosztojevszkij népszerűsége minden olvasórétegnél csökkent.

Nemcsak ennél a csoportnál, de az egész „sztár-listában” bekövetkezett változások döntően „behelyettesítő” jellegűek. Az olvasmányszerkezet belső aránya, a romantikusok, realisták, lektúrok egymáshoz való viszonya három évtized alatt alig változott az élmézőnyben; a divat és a könyvkiadás hatására inkább csak a nevek cserélődtek. Pontosabb és pozitívabb képet kapunk viszont akkor, ha az olvasmányösszetételnél nemcsak a listavezetőket vesszük figyelembe, hanem az említett szerzők, illetve művek mindegyikét. A férfi munkások olvasmányai csaknem három évtized alatt a következőképpen változtak (százalékban):

	1939	1968
nívós regény	39	46,5
lektúr	26	22,1
krimi	19	7,5
ifjúsági regény	9	16,1
ismeretterjesztő mű	7	7,8

Rendkívül pozitív változás a nívós irodalom arányának jelentős növekedése, és ezzel párhuzamosan különösen a krimi, kisebb mértékben a lektúr visszaszorulása. Am hogy ez utóbbiak csökkenése részben mennyire csak a könyvkiadásban, nem pedig az igényekben bekövetkezett változást tükrözi, jól bizonyítja az ifjúsági irodalom térnyerése; ez részben krimi-, részben lektúrpótlékként jelentkezik a felnőttek olvasmányanyagában.

Nagyon szerény az ismeretterjesztő irodalom iránti igény növekedése; ez részben szintén az aránylag még mindig alacsony általános műveltségre, részben pedig a szakmai önművelés, továbbképzés gyenge motiváltóságára (a tanulás alacsony társadalmi rangjára, elenyészően csekély anyagi ösztönzésére) vezethető vissza.

Sajnos, a hiányos és nehezen összehasonlítható adatok miatt a munkások régi és mai olvasmányait ennél részletesebben nem tudjuk elemezni. Pedig nagyon tanulságos volna megvizsgálni a kortársi és a klasszikus, a külföldi és a hazai szerzők arányát a nívós irodal-

mon belül, annál is inkább, mivel a jelenlegi helyzet alapján itt erősen konzervatív tendenciákat gyaníthatunk. Kamarás István kutatásai ugyanis azt mutatják, hogy bár a napi olvasmányok között nagyjából azonos a régi és a mai szépirodalom aránya, a kedvelt művek között kétszer annyi a klasszikus, mint a kortársi, sőt Fejessen, Berkesin és Passuthon kívül mai magyar írók nem találunk az ötven leggyakrabban említett szerző között.

A nívós szépirodalom stílusirány szerinti felbontása is igen tanulságos. Az összes olvasmányanyag 45,7 százaléka romantikus (Jókai—Hugo—Sienkiewicz típusú) regény, 35 százaléka klasszikus realista (Tolsztoj—Móricz—Solohov), 19,3 százaléka pedig a modern szerkesztési technikát is alkalmazó kortársi mű (Hemingway—Semp-run—Sánta).¹³

Talán nem érdektelen megjegyezni azt sem, hogy miközben líránk európai rangja, erős közéleti kötődése irodalomtörténeti közhely, a munkásolvasók körében alig mutatkozik a költészet iránti igény. A kedvenc művek listáján az első 70 név között csak két költő szerepel: Petőfi a 27. és Arany az 59. helyen.¹⁴ (Úgy látszik, a líra tipikusan értelmiségi műfaj: a pedagógusoknál az első 20 szerző között — igaz, hogy itt is csak a névsor végén — már öt költő szerepel: Váci, Illyés, Ady, Arany, József Attila).¹⁵

Mindezek alapján talán pontosabb választ lehet adni a tanulmány elején feltett kérdésre: milyen ütemben és milyen irányban változik a munkásolvasók irodalmi ízlése?

Az összehasonlított adatok azt mutatják, hogy három évtized alatt — bár közben a társadalmi rendszerben, a termelési módban forradalmi változás következett be — az irodalmi ízlés módosulása minimális. Döntően továbbra is a szórakozási igény határozza meg a válogatást, s ezért elsősorban azok a művek népszerűek, amelyek változatos meseszövevéssel, izgalmas cselekménybonyolításukkal megragadják, lebilincselik az olvasó figyelmét, s amelyeknek szerkezete csak kis

¹³ Kamarás: i. m. 114. old.

¹⁴ Kamarás: i. m. 124. old.

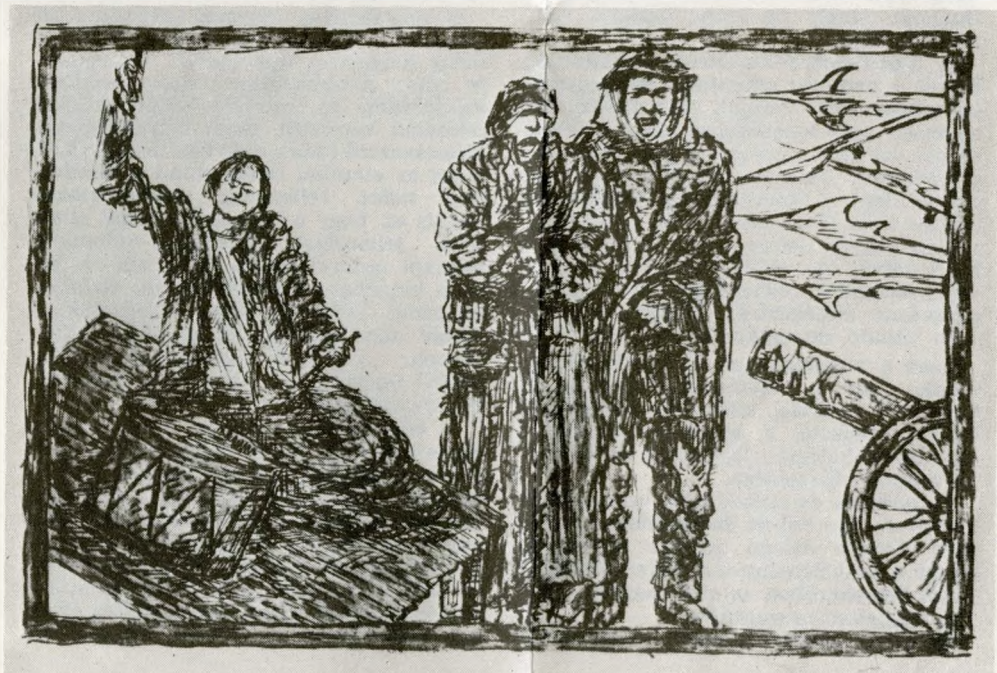
¹⁵ Tánzos: i. h.

mértékben tér el a köznapi gondolkodás idő-tér szemléletétől. Lényegében ezek a szempontok határozzák meg azt is, hogy az ideológiailag hitelét veszített vagy a „divatjamúlt” szerzők helyébe kik kerülnek a kortársi írók közül.

A minőségi változásnál markánsabban jelentkezik a mennyiségi növekedés. E három évtized alatt jelentősen bővült az olvasók tábora, s az olvasmányanyagon belül javult az értékes irodalom aránya. Lehet, hogy néhanyan ezt az eredményt keveslik, pe-

dig nem lebecsülendő, sőt nemzetközi tekintetben is figyelemre méltó. (A francia és a nyugatnémet munkások körében 8—10 százalékkal alacsonyabb az olvasók aránya, mint nálunk, nem is szólva az olvasott könyvek tartalmáról és színvonaláról.) Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a könyvkultúra szorosán összefügg az általános műveltséggel, az iskolázottsággal, s még ezen a területen is van éppen elég javítani valónk.

Simon Zoltán

Fritz Cremer: Egy Brecht-émlékmű terve, I.